



RASIJUS MAKSELIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

PLOTINAS IR PROKLAS APIE PLATONO *TIMAJO* DEMIURGĄ

Plotinus and Proclus on Plato's *Timaeus* Demiurge

SUMMARY

The article presents an analysis of different interpretations by two Neoplatonic philosophers – Plotinus and Proclus – of Plato's myth of the demiurge presented in the *Timaeus*. Plotinus identifies the main difficulties of interpretation and foresees a number of different possible ways of explaining them. He maintains an approach that emphasises wholeness and integrity of the hypostasis of Intellect. Proclus relates the different aspects of the demiurge to different phases of the development of the inner reality of Intellect. Especially symptomatic is Proclus' interpretation of the role of life within the inner development of Intellect, in the course of which life always acquires new functions.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojami neoplatonikų Plotino ir Proklo mėginimai interpretuoti Platono dialogo *Timajas* pateiktą pasaulio kūrėjo (demiurgo) mitą. Plotinas įvardija pagrindinius sunkumus bei galimus įvairius interpretacijos būdus ir pateikia nuostatą, kuri akcentuoja Mąstymo hipostazės vieningumą ir integralumą. Proklas skirtingus demiurgijos aspektus susieja su skirtingomis Mąstymo hipostazei būdingos vidinės raidos fazėmis. Ypač simptomiškas yra Proklo gyvybės vaidmuo Mąstymo hipostazės raidoje, kurios metu gyvybei suteikiamos vis naujos funkcijos.

VISA KO KŪRĖJAS

Platono dialoge *Timajas* pateiktas pasaulį kuriančio demiurgo mitas yra vienas problemiškesnių ir daugiausiai gin-

čų kėlusiu senovės filosofijos tekstų¹. Jo problemiškas darosi suprantamesnis, kai suvokiame, jog šiuose ginčiuose daž-

RAKTAŽODŽIAI: demiurgas, mąstymas, gyvybė, Platonas, Plotinas, Proklas, neoplatonizmas.

KEY WORDS: demiurge, intellect, life, Plato, Plotinus, Proclus, neoplatonism.

nai susikerta pamatinės filosofinės nuostatos, kadangi mite nagrinėjama kosmogonijos tema yra tiesiogiai susijusi su tikrovės ir jos prado, jos ontologinio pagrindo, tikrosios būties santykio klausimu. Paties Platono žodžiais tariant, „rasti visa ko Kūrėją ir Tėvą yra sunkus darbas, o ir radusiam neįmanoma apie tai visiems atskleisti“².

Taip pat ir III a. filosofas Plotinas, pateikęs naują, neoplatonišką tikrovės kilmės iš transcendentinio prado interpretaciją, negalėjo ignoruoti Platono demiurgo mito, kadangi mite tiesiogiai kalbama apie pasaulio mąstomo provaizdžio vaidmenį, pasaulį kuriančią veiklą ir pasaulį kaip tos veiklos rezultatą. Plotino sistemos kontekste Platono demiurgo mito aiškinimas susiduria su keletu problemų, kurias Plotinas glaustai, bet koncentruotai įvardija trumpame tekste, kurį Porfyrijas įtraukė į Plotino tekstų rinkinį III.9 [13]. Šio teksto įtakos istorija yra įdomi tuo, jog, kaip parodė Johnas Dillonas³, jis tapo pagrindu mažiausiai keturių skirtingų Platono *Timajo* demiurgo mito interpretacijų: Plotino mokinių

Amelijaus, Porfyrijo, taip pat Jamblichio ir vėliau – Syriano, kuriam pritaria Proklas, V a. brandžiojo neoplatonizmo atstovas. Kreipiant dėmesį pirmiausia į Plotino ir Proklo interpretacijų skirtumus, galima aiškiai pamatyti, koku būdu skirtingos filosofijos sistemos leidžia skirtingu būdu artikuliuoti pačią demiurgijos temą ir spręsti tuos pačius filosofinius klausimus, kurie neišvengiamai kyla bandant versti Platono mitinę kalbą į filosofinį diskursą. Dar viena svarbi priežastis, kodėl verta aptarti Plotino ir Proklo pateiktas demiurgijos mito interpretacijas, yra ta, kad Platono mitas gyvybei priskiria specifinį vaidmenį kosmogonijoje: demiurgas žvelgė į provaizdį, kuris yra amžinai gyvas *gyvūnas*⁴. Dėl šios priežasties skirtingos šio mito interpretacijos gali parodyti, kaip skirtingai Plotinas ir Proklas supranta gyvybės ir mąstymo sąvokas bei jų sąveiką kosmogonijos kontekste. Tokiu būdu skirtingi Plotino ir Proklo požiūriai į Platono demiurgą atskleis vidinę sistemiską neoplatonizmo polemiką ir leis išžvelgti jos eminę kaitą.

PLOTINAS APIE MĄSTYMO VIENINGUMĄ DEMIURGIJOS PROCESE

Platonas dialoge *Timajas* kalba apie tai, kad būdamas geras ir nepavydus, kūrėjas kūrė pasaulį kuo panašesnį į save patį⁵. Demiurgas visus chaotiškai judėjusius dalykus „atvedė į tvarką“, nes ši yra geresnė už chaosą. Kadangi geriausias ir gražiausias dalykas yra tas, kuris pasižymi protu ir siela, tai demiurgas pasaulį sukūrė kaip *gyvūną*: „Tad šitaip, remiantis tikėtinu svarstymu, reikia pripažinti, jog šis kosmosas yra gyvūnas, turintis sielą bei mąstymą ir kad jis iš

tiesų atsirado dieviškosios apvaizdos dėka.“⁶ Jeigu pasaulis sukuriamas kaip gyvūnas, tuomet Platonui kyla klausimas, koks gyvūnas yra pats provaizdis, pagal kurį demiurgas kūrė šį pasaulį. Atsakydamas į šį klausimą Platonas pažymi, jog provaizdis savyje, kaip dalis, talpina visus kitus mąstomus gyvūnus lygiai taip, kaip regimasis pasaulis savyje talpina visus juslėmis suvokiamus gyvūnus⁷. Kas yra tie mąstomi gyvūnai, koks jų statusas ir santykis su visu amžinuoju gyvūnu ir

su demiurgu ir koks visų šių elementų vaidmuo demiurgijos procese – šie klausimai tampa pagrindiniais visose vėlesnėse diskusijose apie *Timajo* demiurgą. Glaustas, bet koncentruotas Plotino tekstas III.9 [13],1 yra parankus iliustruoti šias diskusijas, nes apima didžiąją dalį šios problematikos.

Beveik visas minėtas Plotino tekstas yra skirtas šiai Platono *Timajo* frazei išaiškinti: „...jis nusprendė⁸, kad ir šis [pasaulis] privalo turėti tiek ir tokių [gyvūnų] idėjų, kiek ir kokių mąstymas išvelgia esančių [amžinojo] gyvūno viduje“⁹. Plotinas pirmiausia iškelia klausimą, koks yra santykis tarp amžinojo gyvūno, kuriame mąstymas išvelgia idėjas, ir paties mąstymo¹⁰. Jeigu pirmasis yra mąstomybė, o antrasis – ją kontempliuojantis mąstymas, tai kyla klausimas: ar Platonas šioje citatoje teigia, jog gyvūnas, kaip mąstomybė, egzistuoja *pirmiau* už mąstymą, ar jie abu turi tą patį ontologinį statusą? Jeigu abu nėra tas pats dalykas ir mąstomybė yra ontologiškai pirmesnė, tuomet ji turėtų egzistuoti mąstymo išorėje (tai būtų pozicija, kurią Plotinas kituose tekstuose ypač atkakliai stengiasi paneigti¹¹). Vienas argumentas prieš šią poziciją yra tas, jog tokiu atveju mąstymas turėtų (t. y. mąstyti) ne pačias mąstomas tikroves, bet jų atvaizdus. Todėl, Plotinas daro išvadą, jeigu mes ir bandomė logiškai atskirti mąstomybę nuo mąstymo, tai „jie nėra atskirti vienas nuo kito kuo nors kitu išskyrus patį skirtumą“¹². Vis dėlto, pasak Plotino, visiškai įmanoma juos abu mąstyti ir kaip vieną dalyką, kuris suskaidomas tik mintyse (*tēi noēsei*)¹³. Šalia šių dviejų interpretacijų Plotinas pateikia dar vieną – būtų galima laikyti, jog mąstomybė yra mąsty-

mas rimtyje, vienybėje ir ramybėje (*noun einai en stasei kai henotēti kai hēsychiai*), o ši savyje liekantį mąstymą kontempliuojančio mąstymo prigimtis yra tam tikra, iš pirmojo mąstymo kylanti *energeia*, kuri ir kontempliuoja pirmąjį mąstymą. Kontempliuodama jį, ši *energeia* yra tarsi pirmojo mąstymo mąstymas. O būdamas mąstymu šis (antrasis mąstymas), mėgdžiodamas pirmąjį, taip pat turi ir savo mąstomybę, kuri yra pirmojo mąstymo atvaizdas. Šis antrasis mąstymas, pasak Plotino, būtų tai, kas nusprendė, ketino, planavo kuriamame pasaulyje įkurdinti tas pačias gyvūnų rūšis, kaip ir mąstomame. Čia pat Plotinas prasitaria, kad jam pačiam atrodo, jog Platonas šio sprendžiančio, ketinančio ir planuojančio prado netapatina su pirmaisiais dviem mąstymais. Tolesnis svarstymas parodo, kad filosofas iš esmės palieka klausimą neatsakytą: galima (1) visus tris įvardytus demiurgijos proceso dalyvius (gyvūną su idėjomis, jas kontempliuojantį mąstymą, planuojantį aspektą) laikyti to paties mąstymo aspektais, arba (2) pirmuosius du mąstymo aspektus galima analizuoti giliau ir antrajame išvelgti jam būdingą mąstomybę – pirmojo mąstymo atvaizdą, taip pat (3) galima pirmuosius du mąstymo aspektus laikyti atskiriamais tik mintyse, o planuojantį principą – juos papildančiu aspektu. Kaip parodo J. Dillonas, remdamasis daugiausia Proklo *Komentaruose Platono Timajui* pateikiama doksografija¹⁴, Amelijus pasirenka ir toliau plėtoja 2 variantą – ten, kur Plotinas kalba apie mąstymą rimtyje ir iš jo kylančią energiją, tampančią pirmojo mąstymo mąstymu, savaip imituojančiu pirmąjį mąstymą, Amelijus išvelgia tris demiurgiškus mąstymus: pirmasis – tas,

kuris yra gyvūnas, antrasis – tas, kuris turi savo idėjas, trečiasis – tas, kuris regi¹⁵. Pasak Dillono, panašu, kad Porfyrijas ėjo priešingu keliu ir, siekdamas ne smulkinėti mąstymo aspektus, bet, priešingai, pateikti labiau apibendrintą interpretaciją, pasirinko 3 variantą – jam mąstymas apima gyvūną ir jame glūdinčias idėjas, o juslinį pasaulį tiesiogiai kuria pasaulio siela¹⁶. Proklas pažymi, kad Porfyrijas tvirtina, jog jo interpretacija sutampa su Plotino¹⁷. Šiam teiginiui yra tam tikro pagrindo ne tik dėl to, kad Plotinas mąstymo skaidymą į aspektus leidžia tik „mintyse“, bet ir dėl to, kad tolesniame jo traktato III.9 [13], 1 tekste svarstoma apie tai, kas galėtų būti „sprendžiantis, planuojantis“ demiurgijos aspektas, ir čia pateikia ambivalentišką jo interpretaciją. Pasak Plotino, nesvarbu, koku būdu būtų artikuliuojamas pirmasis ir antrasis mąstymo aspektai, juos papildanti planuojanti aspektą galima iš dalies priskirti mąstymui, o iš dalies – sielai¹⁸. Kadangi planuojama kurti ir dalinti dalykus, kurie ateina iš mąstymo, kuris pats išlieka vieningas, tai galima sakyti, kad tam tikra prasme mąstymas planuoja ir dalija, bet iš tikrųjų tuos dalykus (pvz., indi-

vidualias sielas) tiesiogiai padalija ne mąstymas, bet siela, todėl kita prasme „planuojantis“ aspektas yra siela¹⁹. Šią dvilybę Plotino poziciją pažymi ir Proklas: „Plotinas filosofas teigia, jog demiurgas yra dvigubas: vienas yra mąstomybėje, o kitas yra visko vadovas,²⁰ Janas Opsomeris atkreipia dėmesį į tai, kad Plotinas ir kitame savo traktate IV.7 [28] nepasitenkina vien Mąstymu kaip demiurgu ir taip pat bando tam tikrą vaidmenį demiurgijos procese suteikti žemei – Sielos tikrovei²¹. Proklas iš dalies sutinka su Plotinu pripažindamas, kad iš tiesų pasaulį valdantis jam imanentinis pradas tam tikra prasme gali būti pavadintas demiurgu²². Savo ruožtu „aukštesnysis“, tikrasis, demiurgas yra abiejų filosofų lokalizuojamas Mąstymo tikrovėje, tačiau kitaip negu Plotinas, kuriam demiurgas yra visa Mąstymo hipostazė kaip vieninga mąstomybės ir mąstymo visuma (kaip prisimename, pripažįstant jos skaidymo „mintyse“ galimybę), Proklas skirtingus demiurgijos proceso aspektus sieja su skirtingais jo Mąstymo hipostazės vidinės hierarchijos lygmenimis, turinčiais aiškiai apibrėžtą skirtingą ontologinį statusą.

PROKLAS APIE DEMIURGO KOMPLEKSIŠKUMĄ

Pasak Proklo, aukščiausias demiurgo aspektas (mąstymo kontempliacijos turinys, mąstomas provaizdis) yra amžinoji Būtis – pirmosios Mąstomybės triados dominuojantis mišinio (*to mikton*) aspektas. Provaizdį kontempliuojantis mąstymas yra tapatinamas su trečiojo, Mąstančių dievų, lygmens pirmosios triados trečiuoju nariu, kurį Platonas vadina „Kūrėju ir tėvu“, taip pat Platonas kartu su

Orfėjumi – Dzeusu²³. Demiurgas, pasak Proklo, yra „vienas mąstančių dievų ribą apibrėžiantis dievas, kurį pripildo mąstomos monados ir gyvybės šaltiniai ir kuris iš savęs išleidžia visą demiurgiją ir išstato labiau dalinius visatos tėvus, tuo tarpu pats nejudrus amžinai įsikūręs Olimpo viršūnėje valdo du pasaulius – esantį virš dangaus ir po dangumi, laiko sutelkęs visumų pradus, vidurius ir galus²⁴. Iš šio

aprašymo matome, kad demiurgas, kaip veikiančioji pasaulio kūrimo priežastis, Proklui yra mąstymas, tiksliau, žemiausias Mąstymo hipostazės aspektas, kontempliuojantis anksčiau už jį būtį ir gyvybę gavusį mąstymo turinį, kuris ir atlieka demiurgo kontempliuojamo provaizdžio vaidmenį. Proklas pritaria savo mokytojui Syrianui, kuris provaizdį lokalizuoja tarp demiurgo ir Vienio²⁵. Apžvelgęs ir atmetęs kitų filosofų bandymus nustatyti provaizdžio ir demiurgo ontologinio statuso santykį, Proklas prieina išvadą, kad provaizdis skirtingu būdu yra ir aukščiau demiurgo (kaip mąstomybė – *noetōs*) ir pačiame demiurge (kaip mąstantybė – *noerōs*)²⁶. Dėl šios priežasties turėdamas aukštesnį ontologinį statusą provaizdis turi didesnį poveikio lauką negu demiurgas – provaizdis sukuria pačią medžiagą, leidžia atsirasti pavidalams, o demiurgas visa tai sutvarko²⁷.

Proklas skiria nemažai dėmesio provaizdžio kaip „amžinai gyvo gyvūno“ sampratai. Kuriamo pasaulio *gyvumas* yra sąlygotas ne provaizdžio, kaip visos Mąstomybės, bet būtent jos už gyvybę atsakingo aspekto. Ši gyvybės paradigma siaurąja prasme siejama su trečiąja Mąstomybės triada. Pirmoji yra atsakinga už būtį, antroji – už pirmąją gyvybę ir tik trečioji – mąstymas, dalyvaujantis pirmoje gyvybėje, gali būti vadinamas *pirmuoju gyvūnu*. Šis pirmasis gyvūnas, *gyvūnas-savaime*, ir yra demiurgo kontempliuojamas provaizdis, savyje *kat'aitian* talpinantis visus gyvūnus ir jų rūšis²⁸. Kaip pažymi Proklo demiurgo sampratą komentuojantis Davidas T. Runia, santykis tarp gyvūno savaime ir demiurgo tampa gana sudėtingas, kadangi Proklas nustato skirtingus būdus, kuriais pirmasis egzistuoja antrame, ir atvirkš-

čiai²⁹. Užimdamas aukštesnę ontologinę poziciją, gyvūnas-savaime yra ir (1) aukščiau už demiurgą, ir (2) demiurgo viduje, ir (3) žemiau demiurgo. Kurdamas pasaulį, demiurgas kontempliuoja pirmuosius du aspektus, tačiau nekontempliuoja trečiojo, nes jis yra žemesnis už jį patį. Kita vertus, gyvūnas-savaime pats savyje priežastiniu būdu turi mąstančius dievus, taigi galime sakyti, kad demiurgas tam tikra prasme yra provaizdyje:

Mūsų svarstymas teigia, jog gyvūnas-savaime yra ir virš demiurgo, ir demiurge, ir žemiau demiurgo. Mat jis išeina žemyn į visus mąstančius tikrovės lygmenis – ir visuminius, ir dalinius. Taip pat svarstymas teigia, jog pats demiurgas žiūri ir į save, ir į tai, kas yra aukščiau už jį (juk jam nederėtų žiūrėti į tai, kas yra žemiau už jį), ir į tai žiūrėdamas jis viską pagimdo – viską, kaip visumą, padaro atvaizdu visos mąstomos tikrovės. Kita vertus, demiurgas glūdi visoje mąstomybėje pagal joje esančią mąstančių dievų priežastį, bet ne kaip [jos] dalis ar kaip vienas [atskiras] pavidalas, bet kaip žemesnė tikrovė kad [glūdi] aukštesnėje. Juk sakoma, kad vienaip dieviškasis mąstymas aprėpia pavidalus ir kitaip – atskirus mąstymus. Atskiri mąstymai yra „viskas“ savitiksliškai (*autothelōs*), o atskiri pavidalai vienijasi su kitais pavidalais, bet nėra „viskas“, mat kiekvienas iš jų išsaugoja savo individualybę gryną ir nesumaišytą. Vadovaujantis tuo pačiu principu, vienu būdu mąstomame mąstyme glūdi jame esančios mąstomybės, o kitu būdu – mąstantys tikrovės lygmenys, kurie iš jo išeina. Būtu galima pasakyti, kad kiekvienas iš šių savarankiškai egzistuojančių lygmenų taip pat glūdi ir gyvūne-savaime. Tokiu būdu viskas yra demiurge tiek pat, kiek ir provaizdyje, ir jis kuria pasaulį lygiai taip pat žiūrėdamas į provaizdį, kaip ir žiūrėdamas į save.³⁰

Šis Proklo tekstas įdomus keliais požiūriais. Filosofas čia aiškiai parodo, kuriu būdu jo triadomis artikuluotas Mąstymo hipostazės modelis kartu su trilypio buvimo koncepcija padeda pagrįsti neoplatonišką Platono demiurgo sampratos interpretaciją, kurioje pateikiamas nuoseklus demiurgijos proceso bei jo dalyvių statuso ir santykių išaiškinimas. Proklas išskaido ir išskirsto demiurgijos proceso dalyvius po skirtingus Mąstymo lygmenis, tačiau tuojau pat paaiškina, kad ir demiurgas, ir jo kontempliuojamas provaizdis yra vienas kitame tam tikrais skirtingais būdais. Šioje ištraukoje jaučiamas ir polemiškas tonas – gali būti, kad Proklo pateikiami pavyzdžiai apie individualybę išsaugančius mąstomus pavidalus (esinius) yra nukreipti į Plotino ne kartą pateikiamus mąstomos tikrovės aprašymus, kuriuose kaip tik mąstymo formos susijusios su mąstymo visuma implicitiškai talpindamos savyje visas mąstymo formas, t. y. reprezentuodamos mąstymą kaip visumą³¹. Plotinui šis izomorfiškas viso Mąstymo ir atskiro jame glūdinčio pavidalo santykis yra svarbus

Mąstymui būdingai gyvybei apibūdinti: Mąstymo kaip visumos gyvybė yra tiesiogiai susijusi su kiekvieno atskiro pavidalo gyvybe³². Proklui Mąstymo visumą atspindi ne atskiri jame glūdintys pavidalai, bet žemesni Mąstymo sklaidos tarpsniai – individualūs mąstymai. Pagal šią analogiją gyvūnas-savaime kaip visuma dalyvavimo būdu glūdi demiurge, o demiurgas kaip visuma – priešastiniu būdu glūdi gyvūne-savaime. Proklo sistemoje demiurgas turi išjudėti žemyn iš gyvūno-savaime tam, kad galėtų jį „savaranikiškai“ kontempliuoti kaip visumą. Taigi aiškiai matyti, kad *Plotinas stengiasi panaikinti vidinę Mąstymo hierarchiją, nes to reikalinga dinamiška save mąstančio Mąstymo identifikacija su jo paties turiniu, o Proklui ši hierarchija tampa pamatine Mąstymui būdingo dinamizmo sąlyga, be kurios nebūtų imanomas ne tik jam būdingas gyvenimas, bet ir juslinio pasaulio demiurgija.*

Kitaip negu Plotinas, Proklas gyvybę supranta kaip kompleksiską, sistemiškai besivystančią tikrovę, kuri kiekvienu savo raidos mąstymo tikrovėje tarpsniu įgauna vis naujų funkcijų.

PROKLAS: SIELA YRA IR GYVYBĖ, IR GYVŪNAS

Kompleksinę gyvybės sampratą Proklas perkelia ir į gyvybės paradigmine sklaidą žemesnėje tikrovėje. Proklui jau nebepakanka teigti, jog Sielos hipostazė natūraliai kyla iš Mąstymo kaip jo išorinio veikimo rezultatas, o Sielos gyvybė yra Mąstymo gyvybės atvaizdas, kaip laikas yra Amžinybės atvaizdas. Nors bendroje tikrovės sklaidos schemoje aukštesnė monada gimdo žemesnę (tai atitiktų Plotino sklaidos modelį), tačiau atskiri įvairių lygmenų nariai taip pat sąlygojami juos

atitinkančių aukštesnių lygmenų narių³³. Šis dvigubas priešastingumas leidžia Proklui skirtingus Mąstymo hipostazės aspektus susieti su skirtingais Sielos hipostazės aspektais ir Sielos gyvybės struktūroje atspindėti Mąstymo gyvybės struktūrą. Tad lygiai kaip Pirmasis gyvūnas Mąstyme yra gyvūnas dėl to, kad dalyvauja Pirmojoje gyvybėje, taip ir Siela, ir beje, kiekviena siela, pasak Proklo, yra kartu ir *gyvūnas*, nes dalyvauja gyvybėje, ir *gyvybė*, nes suteikia gyvybę kūnui³⁴.

Jeigu siela būtų tik *gyvūnas*, ji negalėtų grįžti į save. Kad galėtų į save grįžti, save pažinti ir gyventi sielai būdingą gyvenimą, siela turi būti taip pat ir *gyvybė*. Tačiau jeigu ji būtų vien tik gyvybė, tada ji negalėtų dalyvauti mąstančioje gyvybėje (mat dalyvaujantis gyvybėje yra gyvūnas, o ne tik gyvybė³⁵). Jeigu siela kaip gyvybė nedalyvautų aukštesnėje gyvybėje, tai, Pasak Proklo, ji pati turėtų užimti nedalyvaujamos gyvybės poziciją, tačiau, kaip žinia, nedalyvaujama gyvybė yra aukštesnės – Mąstymo – hipostazės aspektas, taigi nesutampa su sielos gyvybe. Vadinas, siela yra kartu ir gyvūnas, ir gyvybė. Tad Proklas teigia kur kas sudėtingesnį Sielos gyvybės santykį su Mąstymo gyvybe, negu Plotinas. Proklo sistemoje sielos gyvybė įvairiais būdais dalyvauja ir Pirmojoje gyvybėje, ir Pirmajame gyvūne.

Aptardamas gyvybės raišką jusliniame pasaulyje, Proklas iš savo sistemos perspektyvos interpretuoja tai, ką Platono dialogų *Faidras* ir *Timajas* skaitytojai vadino sielos mąstymu arba jos racionaliaja dalimi (važnyčiotojas), jos valinga teisingą ir iracionaliąja dalimis (klusnūs ir neklusnūs žirgai) ir siela kaip vairuojama visuma (vežimu). Jungdamas *Faidro* ir *Timajo* mitus, Proklas teigia, jog žmogaus siela yra trečiosios demiurgo atliktos „sėjos“ (pirmųjų metu sukurtos regimų dievų sielos) rezultatas, patalpinantis sielos sėklą į žemiškąjį vežimą. Vežime judanti siela įgauna ir racionaliąją, ir iracionaliąją dalį. Proklui iracionali, vegetacinė, siela nėra siela griežtąja šio žodžio prasme, tai – pražūvantis sielos atvaizdas. Kitaip nei dievų, kurių siela yra visa racionali, žmogaus sieloje racionalusis aspektas yra sumaišytas su iracionaliuoju³⁶. Būdama susijusi su žė-

miškuoju vežimu, žmogaus siela niekaip negali atsiskirti nuo savo iracionalaus aspekto ir yra kaip tokia mirtinga. Mirtinga žmogaus siela negali tapatintis ar panašėti į dieviškąją sielą ne dėl to, kad ji yra nutolusi nuo mąstomos tikrovės, bet būtent dėl savo mišrios kilmės. Pasak *Timajo* mito, sielos buvo kuriamos naudojant tą patį indą, kraterį, kuriame buvo kuriama pasaulio siela. Maišymo indas Proklui yra gyvybę kurianti deivė Rėja, kuri, būdama sielos gyvybės šaltinis, kartu su demiurgu Dzeusu suteikia gyvybę virš dangaus esančiai (t. y. nedalyvaujamai) sielai ir visai pasaulio sielai³⁷. Vėliau tame pačiame inde iš ankstesnio mišinio likučių demiurgas užmaišo dalines sielas, tačiau „šio mišinio grynumas jau buvo antrarūšis ir trečiarūšis“³⁸. Kilusi iš trečiarūšio, skirtingų proporcijų mišinio žmogaus siela dėl savo kilmės negali pasiekti tiesioginio panašumo į dievišką sielą³⁹.

Nagrinėdamas amžinojo gyvenimo ir žūties temas, Proklas išskiria gyvūnus, kurie (1) savaime turi beribį gyvenimą, (2) gauna beribį gyvenimą iš kitų, (3) nei patys turi, nei iš kitų gauna beribį gyvenimą⁴⁰. Pirmosios kategorijos gyvūnai yra nemirtingi, antrosios – nėra nemirtingi (savaime), trečiosios – mirtingi⁴¹. Antroji kategorija apima pasaulyje esančius dievus (*enkosmioi theoi*), kurie savaime neturi beribio gyvenimo, dievai, kuriuos „pripildo amžinieji dievai ir kurie sukuria mirtinguosius gyvūnus“⁴². Šie pasaulyje esantys dievai atitinka Platono *Timajo* žemesniojo rango dievus, demiurgo vaikus, kuriems demiurgas patiki sukurti mirtinguosius gyvūnus, idant jie užbaigtų juslinio kosmoso visumą⁴³. Tai, kad mirtingųjų gyvūnų sielas kuria ne pats demiurgas, o žemesnieji dievai.

Proklui yra aiškus ženklas, jog žmogaus siela kokybiškai skiriasi nuo nemirtingų dievų sielų. Tai tik dar kartą patvirtina Proklo teiginį, kad žmogaus siela negali susitapatinti ar tiesiogiai pažinti dieviškosios tikrovės, tuo tikslu jai būtina vienytis su tarpiniais dievais. Šis skeptiškas požiūris yra tik vienas aspektas bendros Proklo metafizinės nuostatos, kad atskirų tikrovės lygmenų monadas skiria griežtos ontologinės ribos ir todėl „siela nužengia visa“⁴⁴, t. y. kitaip nei mano Plotinas, aukštesnėje Mąstymo tikrovėje nelieka jokio sielos aspekto.

Proklo griežtas ontologinių hipostazių ribų reikalavimas yra susijęs su jo „nedalyvaujamos monados“ koncepcija⁴⁵. Proklui siekiant išvengti ydingos begalybės, visą dalyvaujančių atskiro lygmens narių seką būtina apriboti viena nedalyvaujama monada, tuomet ji tampa neperžengiama riba žemesnės tikrovės nariui, jeigu jis norėtų kaip nors „pakilti“ į aukštesnį lygį. Yra kitas kelias – dėl minėto dvigubo

priežastingumo toks narys gali jungtis su atitinkamu aukštesnės tikrovės nariu, pvz. individuali siela – su atitinkamu individualiu mąstymu, tačiau ši jungtis nepanaikina sielos ontologinės priklausomybės savajam tikrovės lygmeniui ir tokioje jungtyje siela niekuomet nenustoja buvus siela, ji tik tam tikra prasme „tampa“ mąstymu priimdama jo veikimą kuo tobuliau dalyvaudama jo raiškoje.

Kaip pažymi Emilie Kutash, čia mes matome tam tikrą jeigu ne prieštaravimą, tai paradoksalią įtampą tarp Proklo (1) siekio užtikrinti visų tikrovės lygmenų vientisumą, kurį gana aiškiai matėme diskusijoje apie gyvybę kaip sklaidą ir trilypį „visko visame kame“ buvimą bei (2) griežtos ir realiai neįveikiamos ontologinės tikrovės stratifikacijos⁴⁶. Siekiant išvengti šio prieštavimo, „visko visame kame“ buvimą reikia suprasti ne tiesiogiai, pažodžiui, bet kaip buvimą, atitinkantį konkretų būdingą ontologinį lygmenį.

IŠVADOS

Apibendrinant Plotino ir Proklo pateiktas Platono *Timajo* demiurgo mito interpretacijas, galima pabrėžti pagrindinius jose išryškėjusius Mąstymo gyvybės sampratų skirtumus ir panašumus. Demiurgijos aprašymas mite abu filosofus verčia kalbėti apie Mąstymo gyvybę kaip apie (1) vidinę Mąstymo tikrovę (amžinas gyvūnas savyje turi idėjas, kurias regi mąstymas) ir kaip apie (2) kuriamo juslinio pasaulio gyvybės paradigmą (demiurgas planuoja sukurti gyvūnų rūšis pagal provaizdį).

Kaip matėme, Plotinui Platono demiurgo mitas meta rimtą iššūkį, nes kal-

ba apie keletą susijusių, bet skirtingų Mąstymo aspektų, kurie gali būti interpretuojami hierarchiškai. Išvardijęs keletą galimų interpretacijos strategijų, Plotinas lieka prie pagrindinės savo minties, kad Mąstymas gali būti skaidomas tik „mintyse“ ir kad jame nėra vidinės ontologinės hierarchijos, jog Mąstymo turinys yra Mąstymo viduje. Vidinės ontologinės hierarchijos nebuvimas tampa pagrindine Mąstymo aktualaus veikimo kaip *energeia*, taigi jo gyvybės, sąlyga. Mąstymas gyvas savo visuma, izomorfiškai atsispindinčia jame glūdinčiuose mąstomuose pavidaluose, kurie supran-

tami kaip gyvos būtybės. Ta pati Mąstymo visuma yra taip pat atsakinga ir už paradigminę gyvybės sklaidą demiurgijos metu kuriamame jusliniame pasaulyje. Nepaisant galimos Mąstymo artikuliacijos į skirtingus loginius aspektus demiurgijos procese, Plotinui svarbiausia yra vidinio ir išorinio hipostazės veikimo dichotomija. Žemesnė hipostazė atsiranda kaip šalutinis aukštesnės hipostazės vidinio veikimo rezultatas. Todėl šiuo atveju nesvarbu, kaip analizuosime Mąstymą, Plotinui „planuojantis“ ir tiesiogiai chaosą tvarkantis demiurgijos aspektas yra Mąstymo kaip visumos sąlygota žemesnė tikrovė, o pats demiurgo įvaizdis yra suprastas dviprasmiškai (fundamentaliąja prasme demiurgas yra Mąstymas, tačiau tiesiogiai pasaulį kuria Siela).

Proklas šią Plotino paliktą dviprasmybę panaikina įvedęs griežtą ontologinę hierarchiją. Gyvybė jam nėra Mąstymo kaip visumos aktualaus veikimo apibūdinimas – Proklo demiurgijos interpretacijoje gyvybė atsiskleidžia pamažu Mąstymui pereinant trijų lygių vidinę raidą nuo *gyvybės kaip beribės galios* per *gimdančiąją gyvybę* į *gyvybę, kuriančią gyvybę*. Skirtingi Mąstymo hipostazės sluoksniai paaiškina skirtumus tarp Platono demiurgijos mito dalyvių: amžinasis gyvūnas Proklo suprantamas kaip Mąstomybės triados *pirmasis gyvūnas*, jame glūdinčias mąstomybes regintis mąstymas tapatinamas su mąstančių dievų triados *demiur-*

giškuoju mąstymu. Plotino Mąstymo gyvybės kaip *energeia* sampratos pagrindas yra Mąstymo galia *grįžti* į save per mąstymą, o Proklo sistemoje Mąstymo gyvybė išreiškia *sklaidos*, multiplikacijos ir regreso aspektą. Vis dėlto ši sklaida suprantama ne kaip judėjimas begalinio daugio, chaoso link, bet priešingai, kaip visą hipostazę balansuojantis centras, rimties ir grįžties aspektus jungiantis faktorius.

Plotino Mąstymo gyvybės sampratą būtų galima pavadinti *holistine*, o Proklui gyvybės samprata yra visada *kompleksinė*: kiekvienu Mąstymo raidos tarpsniu gyvybė yra „pakeliui“, t. y. ji dėl trijų skirtingų buvimo būdų jungia aukštesnę ir žemesnę tikroves. Labai iškalbingas skirtumas yra, pvz., tarp Mąstomybės triados antrojo nario – *Pirmosios gyvybės* ir trečiojo – *Pirmojo gyvūno*: Pirmasis gyvūnas yra gyvas todėl, kad dalyvauja Pirmojoje gyvybėje. Tokiu būdu Platono demiurgo mito amžinojo gyvūno įvaizdyje Proklas mato ne vieną, bet tris gyvybės aspektus: *kat'methexin* jame reiškiama Pirmoji gyvybė, *kat'hyparxin* jis yra gyvūnas-savaime, o *kat'aitian* jame jau glūdi demiurgiškasis mąstymas.

Gyvybės raiškos pasaulyje bei juslinėje tikrovėje kompleksiskumas pasireiškia jos dvilypiu statusu. Proklo požiūriu, siela yra išsyk ir gyvybė, ir gyvūnas. Tad skirtingi sielos sampratos aspektai genetiškai priklauso nuo skirtingų gyvybės raidos mąstymo hipostazėje fazijų.

Literatūra ir nuorodos

¹ *Timajo* tematika dominuoja, pvz., viduriniųjų platonikų svarstymuose apie pasaulio prigimtį ir jo santykį su dievais, žr. John, Dillon, *The Middle Platonists*, 80 B.C.-A.D.220, Bristol: Duckworth, 1996, p. 45–49.

² Žr. *Tim.*, 28c3-5. Cituojama pagal: Platonas, *Timajus. Kritijas*. Vertė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1995.

³ Žr. John M. Dillon, Plotinus, Enn. 3.9.1, and Later Views on the Intelligible World, *Transactions*

- and *Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 100, 1969, p. 63–70.
- ⁴ Plg. *Tim.*, 28c-29a, 30c-d, 39e-40a.
- ⁵ Žr. ten pat, 29e-30b.
- ⁶ Žr. ten pat, 30b8-c2.
- ⁷ Žr. ten pat, 30c2-31a1.
- ⁸ *dianoēthē* – nusprendė, turėjo mintyje, ketino, planavo.
- ⁹ „ἤπερ οὖν νοῦς ἐνούσας ἰδέας τῶ ὁ ἔστιν ζῶν, οἰά τε ἐνεῖσι καὶ ὄσαι, καθορᾶ, τοιαύτας καὶ τοσαύτας διενόηθη δεῖν καὶ τόδε σχεῖν,“ *Ten pat*, 39e7-9.
- ¹⁰ III.9 [13], 1,1-9.
- ¹¹ Šiam klausimui yra skirtas visas atskiras Plotino traktatas V.5 [32] „Apie tai, kad maštomybės nėra maštymo išorėje, ir apie gėrį“.
- ¹² „Ἡ, κὰν ἕτερον ἐκάτερον, οὐ χωρὶς ἀλλήλων, ἀλλ’ ἢ μόνον τῶ ἕτερά.“ III.9[13], 1, 10-11.
- ¹³ Žr. III.9[13], 1,14.
- ¹⁴ Žr. *Tim.*, 1.306.1-15.
- ¹⁵ Žr. Proklas, *Tim.*, 3.103.18-23: „<Αμέλιος> μὲν οὖν τὴν τριάδα τῶν δημιουργικῶν νόων ἀπὸ τούτων μάλιστα συνίστησι τῶν ἡμάτων, τὸν μὲν πρῶτον ὄντα καλῶν ἀπὸ τοῦ ὁ <ἐστι ζῶν>, τὸν δὲ δευτερον ἔχοντα ἀπὸ τοῦ <ἐνούσας> (οὐ γὰρ ἔστιν ὁ δευτερος, ἀλλ’ εἴσεισι ἐν αὐτῶ), τὸν δὲ τρίτον ὄρῶντα ἀπὸ τοῦ <καθορᾶν>“.
- ¹⁶ Žr. John Dillon, ten pat, p. 67.
- ¹⁷ Žr. *Tim.*, 1.306.31-36.
- ¹⁸ Žr. III.9[13], 1, 29-30.
- ¹⁹ Žr. III.9 [13], 1, 29-34.
- ²⁰ Žr. *Tim.*, 1.305,16-17: „<Πλωτῖνος> ὁ φιλόσοφος διττὸν μὲν ὑποτίθεται τὸν δημιουργόν, τὸν μὲν ἐν τῶ νοητῶ, τὸν δὲ τὸ ἡγεμονοῦν τοῦ παντός.“
- ²¹ Žr. Jan Opsomer, *To Find the Maker and the Father*, Proclus’ exegesis of Plato *Tim.*, 28c3-5”, *Études Platoniciennes*, 2, Paris: Les Belles Lettres, 2006, p. 272–273. Plotinas pats atvirai pripažįsta šią dviprasmybę IV.4 [28] 10,1-4: „Ταῖαιου κἀνγί πασαυλι κῦρέας yra dvigubas, viena jo aspektą vadiname demiurga, o kita – visa ko siela, ir kalbėdami apie Dzeusą, kartais juo pavadiname demiurgą, o kai kada – visų valdovą.“
- ²² Žr. *Tim.*, 1.305,19-20: „ἔστι γὰρ πως καὶ ὁ νοῦς ὁ ἐγκόσμιος δημιουργὸς τοῦ παντός.“
- ²³ Žr. *Tim.*, 1.311,6; 313,5.
- ²⁴ Žr. *Tim.*, 1.310,7-15: „ἔστι τοίνυν ὁ δημιουργὸς ὁ εἰς κατ’ αὐτὸν ὁ τὸ πέρας τῶν νοερῶν θεῶν ἀφορίζωνθεὸς καὶ πληρούμενος μὲν ἀπὸ τῶν νοητῶν μονάδων καὶ τῶν τῆς ζωῆς πηγῶν, προϊέμενος δὲ ἀφ’ ἑαυτοῦ τὴν ὅλην δημιουργίαν καὶ προστησάμενος μερικωτέρους τῶν ὅλων πατέρας, αὐτὸς δὲ ἀκίνητος ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Ὀλύμπου διακαινῶς ἰδρυμένος καὶ διττῶν κόσμων βασιλεύων ὑπερουρανίων τε καὶ οὐρανίων, ἀρχὴν δὲ καὶ μέσα καὶ τέλη τῶν ὅλων περιέχων.“
- ²⁵ Žr. *Tim.*, 1.322,30.
- ²⁶ Žr. *Tim.*, 1.323,20-22.
- ²⁷ Žr. *Tim.*, 1.387,25-388,1.
- ²⁸ Žr. *Tim.*, 1.418,30-419,11.
- ²⁹ Žr. Proclus, *Commentary on Plato’s Timaeus*, Vol. 2. Cambridge University Press, 2008, p. 31.
- ³⁰ Žr. *Tim.*, 1.431,27-432,18.
- ³¹ Plg. VI.2 [44], 20. Maštymo turinys, t. y. visi jame glūdintys pavidalai, yra skaidrūs sau patiems kaip dalys ir kaip visuma, nelyginant šviesa yra skaidri šviesai, V.8 [32], 4,4-11.
- ³² Žr. VI.2 [44],21,51-53.
- ³³ Plg. *E. T.*, 108, 109.
- ³⁴ Žr. *E. T.*, 188: „Πᾶσα ψυχὴ καὶ ζωὴ ἐστὶ καὶ ζῶν.“
- ³⁵ Žr. *E. T.*, 188, 15–16.
- ³⁶ Žr. *Tim.*, 3.236,23; 246,18-19.
- ³⁷ Žr. *Tim.*, 3.248,30-249,6.
- ³⁸ Žr. *Timajus*, 41d9.
- ³⁹ Plg. diskusiją: E. Kutash, *Ten Gifts of the Demiurge: Proclus on Plato’s Timaeus*. Bristol Classical Press, 2011, p. 205.
- ⁴⁰ „Beribis gyvenimas“ čia yra toks gyvenimas, kuris nėra ribojamas jokių išorinių apibrėžčių, gyvenimas savaime, t. y. dalyvaujantis Pirmojoje gynybėje.
- ⁴¹ Žr. *Tim.*, 3.216,11-14: „τὸ παρ’ ἑαυτοῦ ἄπειρον ζωὴν ἔχον, τὸ παρ’ ἄλλου ζωὴν ἄπειρον ὑποδεξάμενον, τὸ μήτε παρ’ ἑαυτοῦ μήτε παρ’ ἄλλου τὴν ἀπειρίαν τῆς ζωῆς ἐπιδευκνύμενον. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀθάνατόν ἐστι, τὸ δὲ δευτερον οὐκ ἀθάνατον, τὸ δὲ τρίτον θνητόν.“
- ⁴² Žr. *Tim.*, 3.216,16-17.
- ⁴³ Žr. Platonas, *Timajus*, 41a4-d5.
- ⁴⁴ Žr. *E. T.*, 211.
- ⁴⁵ Plg. *E. T.*, 23.
- ⁴⁶ Žr. E. Kutash, *Ten Gifts of the Demiurge: Proclus on Plato’s Timaeus*. Bristol Classical Press, 2011, p. 196–197.